

A Study of Ideas of Individuality and Social Pluralism in Modern Politics. (Transactions of the American Philosophical Society. New Series-Volume 62, Part 2, 1972 Philadelphia, The American Philosophical Society, 1972. 134 l.)

A magyar származású amerikai történész, Paul Bödy, aki jelenleg Kanadában (Department Human Studies, St. Lawrence College, Kingston, Ontario) működik, több tanulmányban foglalkozott a liberalizmus eszméinek kialakulásával, az európai politikai gondolkodás fejlődésével (elsősorban Magyarországon). A magyar jakobinus mozgalomról szóló értekezésében még inkább csak a magyar történetírás eredményeit összegezte, megmutatva a magyarországi liberális politika, a köztársasági gondolat első képviselőinek szerepét. Eötvösről szóló korábbi dolgozatában (*Baron Joseph Eötvös and his Critique of Nationalism in Habsburg Monarchy, 1848—1854*. The Historian, 1965. 1. sz.) már jelezte kutatási irányát, a nagy regényvíró és államférfi életútjának legnehezebb időszakát téve vizsgálata tárgyává. Hasonlóan igen hasznos munka az angol katolikus liberalizmus kiemelkedő alakjáról, Lord Actonról szóló dolgozata (*Lord Acton and the Idea of the Nation State*. The University of Portland Review, 1965. 5—11.), amely már jelzi a liberalizmus eszmerendszerének szélesebb körű vizsgálatára való törekvését, a magyar liberalizmus kiemelkedő teoretikusa mellett, a velük kapcsolatba hozható külföldi államférfiak életművének a kutatását is. Évek óta foglalkozik Eötvös politikai filozófiájának vizsgálatával, összefüggésben eszméinek a politikai gyakorlatban való alkalmazásával. Európa egyik legjelentősebb politikai gondolkodójának megismertetése angol nyelven pótolhatja azt a hiányt, azt az állandó hátrányt, amit egy elszigetelt nemzet képviselője mindig kénytelen érezni életében, illetve megítélésében kénytelen az utókor is megállapítani. Nyer ezzel az európai kérdéseket átfogóan vizsgáló nemzetközi történelmi kutatás és a magyar múlt szélesebb körű megismertetésére törekvő hazai történetírás egyaránt. De Bödy munkája nemcsak a magyar múlt külföldi megismertetésével ér el eredményt, hanem elősegíti a magyarországi történelmi kutatás kiszélesítését, a részkérdések, magyar jelenségek átfogóbb közép-európai, európai, sőt egyetemes történelmi összevetését, a provincializmus, a „hungaro-centrikus” szemlélet elvetését.

A polgári átalakulás és nemzeti önállóság programja, a liberalizmus eszmevilága fogja egybe a politikai palettán sokszínűnek tűnő magyar közéletet, a múlt század derekán. Nem egyformán vállalták a kínálkozó alkalmat vagy éppen a bukás kockázatát, de ugyanez adja meg a mércét az elszántság és

a megalkuvás próbáján. Konzervativizmus és radikalizmus nemcsak a módszerekben, de az eszmékben is ott kísértett a klasszikus liberalizmus szomszédságában. Minden korszaknak vagy inkább a korszak minden szakaszának megvolt a maga vezéralakja. A reformkor nyitányának és első felvonásának karmestere Széchenyi, a kiszélesedő és egyre merészebb követeléseket hangsúlyozó második felvonásnak, illetve a forradalom és szabadságharcnak már Kossuth volt a vitathatatlan irányító politikusa. S amikor a szabadságharc bukását követően, a világsíri fegyverletétel után „kettévált” a magyar történelem, Kossuth a leginkább ismertté vált, de győztesen soha vissza nem térő emigráció vezetője lehetett csak. A megtorlás és az alkudozás időszakában, a neoabszolutizmus és a kiegyezés időszakában Deák Ferenc határozta meg a nemzeti közvélemény magatartását és politikai állásfoglalását. Egyéniségük nemcsak formálta korukat, hanem személyiségük, alkatuk, ha úgy tesszük programjuk, a lehetőségeket is jelzi az utókorok. Eötvös egyike volt azoknak, akik végigélték az átalakulás, az ébredés korszakát. Néha meginogva, előbbre vagy hátrább húzódva, mindenképpen az első közé tartozott. De vezérré sohasem válhatott. Talán nem vértünk a történelmi igazság ellen, ha kissé leegyszerűsítve, nem személyiségük értékét, hanem karakterüket vizsgálva megállapítjuk: a professzionista „parlamentari” politikus típusát — ellentétes alkatuk ellenére — Kossuth és Deák jelentette. Programjuk gyakorlati megfogalmazásában, kitűzött céljukhoz a megfelelő erők mozgósításában vagy éppen a visszatartás képességében ez világosan megmutatkozik. Hiába volt mindnyájuk között talán a legnagyobb egyéniség Széchenyi, nem egy kérdésben a legmesszebb látó, a hétköznapi politikai arénájában sohasem vetekedhetett az előbbiekkal. Ha viszont nem az előtérben tündöklő államférfit, hanem a korszakot formáló, eszméket plántáló, politikai modelleket tervező állam-bölcselő politikust keressük, talán éppen a legnagyobb Eötvös volt. Ő maga is tisztában volt ezzel, amikor a kiegyezés előtt azt írta Deák és a maga szerepéről: „Úgy is mért ne játszaná ő az első szerepet, ha a darab, melyet játszunk, mégis tölem lesz.”

Nem véletlen tehát, hogy a politikai filozófia elemzésében, a liberalizmus eszmerendszerének vizsgálatában járatos kutató, Bödy éppen Eötvöst választotta dolgozata tárgyául. Először megismerteti olvasóival azt a politi-

kai színpadot, a XIX. század Magyarorszá-
gát, ahol majd hősei szerepet kapnak: az
európai liberalizmus és a „szociális romanti-
cizmus” befolyását Eötvös személyiségének
kialakulásában. Bemutatja a szülői házat,
neveltetését, baráti körét, elsősorban Szalay
László jogtudós és történetíró gyermekek
óta tartó barátságának kölcsönhatását. Anél-
kül, hogy a dolgozat részletes ismertetésére
vállalkozhatnánk, megkíséreljük a vázlatos
ismertetéssel együtt a főbb kutatási eredmé-
nyeket is bemutatni. Eötvösnek a magyar
reformküzdelmekben (1840–48) játszott sze-
repét vizsgálva először a politikai viszonyo-
kat meghatározó tényezőket és fő problémá-
kat — a feudális állapotokat, a nemesség és
jobbágyviszonyát, a politikai intézmény-
eket, az ország helyzetét a Habsburg Biro-
dalomban és a feszítő nemzetiségi kérdést —
szembesíti az ország modernizálásáért küzdő
liberális politikuskok törekvéseivel. A szociá-
lis kérdésekben elsősorban *A szegénység
Irandban* c. tanulmányán és a fogházak
állapotának a javítására való törekvésén
méri le a szerző. Rámutat a korabeli külföldi
szerzők hatására, feltűnik Tocqueville és
Sismondi eszméinek befolyása, amely akkor is
érvényesül, ha néha egyelőbbre járó „ipari
társadalom” liberális társadalomkritikáját
közvetítik az elmaradottabb, feudális marad-
ványok ellen küzdő magyar reformereknek.
Talán éppen ezért tűntek néha doktrinerek-
nek, ahogy Eötvös körét nevezték a kortársak
Magyarországon. Szociális kérdések iránt
tanúsított fogékonyságuk, a szocialisztikus-
kommunisztikus doktrínák kritikai vizsgálata
az általános európai liberalizmus áramkörébe
való bekapcsolódásukat jelzik, amelyek
Magyarországon ekkor még távoli, szinte
„futurologiai” problémáknak tűntek a gyako-
rlati politika fórumain forgolódo reform-
politikuskoknak is.

Eötvös belépése a politikai prondra a negy-
venes években éppen a politikai filozófiában
megfogalmazódott eszmék megvalósításának
a kísérlete volt, és az is maradt haláláig.
A modern, központi, parlamentáris-minisz-
teriális kormányzás hirdetése az elavult
megyerendszerrel szemben „centralista” nevet
is adott Eötvös körének. Lényegében költé-
szetében, regényeiben, politikai műveiben
ugyanazt a reformprogramot hirdeti a racio-
nális és érzelmi eszközök váltogatásával, és
ugyanazt szolgálja közéleti működése. Eötvös
programjának fő pontjait — mutat rá Bódy —
még a vezető reformpolitikuskok is mellőz-
ték; elsősorban Kossuthal fennálló nézet-
különbségét emeli ki. A vármegye-reform, a
parlamentarizmus, a nevelésügy, a paraszt-
kérdés, a községi és a várospolitikák azok a
pontjai e programnak, amelyben a centralis-
ták elkülönülése leginkább megmutatkozik.
Megítélésünk szerint is a politikai modell

megtervezésében, a szociális és kulturális
politikában, valamint a liberalizmus eszme-
rendszerében vitathatatlanul a legmesszebbre
jutott a centralista kör, aminek következté-
ben a nyugati demokrácia elméletének hirde-
tőjeként és közvetítőjeként értékeli Eötvöst
a szerző. Ugyanakkor — megítélésünk sze-
rint — halványabb színekkel festi meg a kör-
képben azoknak a portréját, gyengébb eszkö-
zökkel ábrázolja azoknak a politikai irány-
vonalát, akik mint Kossuth, a közvetlen
kormányzati, birodalmi, önállósági (ha még
nem is függetlenségi), hatalmi kérdésekben
folytatták küzdelmüket, és a jobbágyfelszaba-
dítás konkrét követeléseit egyeztetették a fóru-
mokon. Annál inkább szükség van a gyako-
rlati politika fázis-kérdéseinek az összevete-
sére, hiszen éppen a reformpolitika e kép-
viselői — elsősorban Kossuth — vállalkoz-
tak a centralisták programjának legalábbis
részleges megvalósítására, amikor a hatalmi
viszonyok ezt lehetővé tették. A még leg-
messzebb tekintők, a nagyobb nemzetközi
összefüggéseket tökéletesen ismerők sem
állíthatók sohasem egyenrangú alternatívát
jelentő erőként a valóságos politikai erőket
lényegesen jobban mozgatni tudókkal szem-
ben. Jól mutatja ezt az is, hogy a sajtóban
(egyik nagy érdemük a centralistáknak a
magas színvonalú publicisztika megteremté-
sében játszott szerepük) és a politikai élet-
ben eltérő nézeteket valló centralista kör-
szerzőnk megfogalmazása szerint is — eszmé-
nek megvalósulását 1847 után paradox módon
egyedül Kossuthal való együttműködésüktől
várhatták. Bódy — nem is alaptalanul —
éppen e „kényszerházasságból” vezeti le
Eötvös dilemmáját és magatartását 1848 vál-
ságos napjaiban.

Bódy végigkíséri Eötvöst az 1848-as forra-
dalom és szabadságharc útján, és bemutatja
sokszor vitatott magatartását is. Szükség-
szerűen nem adhat átfogó képet a magyar
történelem e legnagyobb hatású, szinte nem-
zetté forrasztó küzdelméről (aligha vitatható,
hogy olyan nagy nemzeti erőfeszítések vagy
tragédiák, mint egy függetlenségi háború vagy
polgárháború milyen összeforrasztó, törté-
nelmi tudatot meghatározó szerepet játsza-
nak a nemzetek életében), sőt Eötvös külön
útjai miatt nem is érzékeltetheti a fő kérdé-
seit. Három témakörben kívánta Bódy hang-
súlyozni Eötvös szerepét 1848-ban. Egy új
— a Habsburgok és Magyarország között
kötött — államszerződés javaslatának szer-
zőjeként, aki ebben látta a kibontakozás
egyetlen lehetőségét, sőt a többi kérdés meg-
valósításának feltételét. (E javaslat véglege-
sen ugyan sohasem elődönthető nagy fogya-
tékossága, hogy a megvalósult történelem
tanúsága szerint az Udvar akkor nem kereste
a kompromisszumot, nem támogatta a meg-
egyeztetést kereső reformpolitikuskokat sem.)

Továbbá abban látja Eötvös „külön arcát” 1848-ban, hogy hiányolta a társadalmi reformok tartalmát, elégtelennek tartotta a megerendezés, a parasztkérdés és a parlamenti választás megoldását. Világosan felismerte a társadalmi és nemzetiségi kérdések kölcsönhatását, ami nem mondható el a vezető államférfiak legtöbbszöréről. Végül a népiszkolai törvényjavaslat befejezéséig, amelyben felvetette az anyanyelvi oktatás elvét, de ezt elutasította az országgyűlés.

Eötvös emigrálását 1848 őszén az ismert források alapján mutatja be Bödy. Helyesen mutat rá Eötvös politikai filozófiájának kontinuitására, a „kettévágot” — 1848 előtti és utáni — Eötvös szétválasztásának tarthatatlanságára, amelyet korábban egyes magyar szerzők hangoztattak. A forradalom kritikáját Eötvös szinte önvizsgálattal adta meg. A konzervatív reform és a nacionalista mozgalom volt az a két tényező — Bödy megítélése szerint —, amire Eötvös az 1849-i tragédiát elsősorban visszavezette. Vitathatatlan tény, hogy a „forradalom után” nagy vizsgálódásában Eötvös vagy Kemény Zsigmond egyaránt az elkövetett hibákat, a véleményük szerint rosszul végrehajtott politikát elemezték, hiszen aktív politikusok voltak, akik felelősséget éreztek az ország sorsa iránt. De az utókor nevében vizsgálódó történészek nem szabad elmulasztania megjegyezni, hogy nem belső politikai mulasztások, jó vagy rossz reformok elmaradása miatt bukott el a magyar szabadságharc. A korabeli európai nagyhatalmi viszonyok, a Habsburg Birodalom politikai manőverezési lehetőségei, a Birodalom későbbi összeomlását elősegítő nemzetiségi törekvések egyelőre még az egészben kerestek támaszt a részellenséggel (bizonyos vonatkozásban a magyarsággal) szemben, okozták a bukást, amit semmiféle belső reform nem tudhatott kiegyenlíteni.

A mű legfontosabb és új eredményeket bemutató része az 1849 és 1859 közötti időszakot tárgyaló fejezet, elsősorban Eötvös államelméleti munkáinak a vizsgálata. Eötvös a szabadság, az egyenlőség és a nemzetiség eszméjét vizsgálja a modern társadalom életében. A XIX. század uralkodó eszméinek hatása az álladalomra c. műve németül is megjelent. Elküldte Tocquevilének, aki elismerő szavakkal és politikai filozófiájának rokonságát hangsúlyozó levélben köszönte meg. Jelen sorok írója is több cikkben rámutatott kettőjük kapcsolatára, Gál István ismertette John Stuart Millhez fűződő kapcsolatát, Bényei pedig ismertette Eötvös megmaradt könyvtára alapján az irodalmi tájékozottsága és eszméi forrásanyaga között meglévő kapcsolatot. Mégis Bödynek kiemelkedő szerepe van abban, hogy a liberalizmus legnagyobb külföldi képviselői és Eötvös között meglévő kapcsolat ennyire világossá

vált előttünk, megkereste az eredeti forrásokat, és új interpretációját adta Eötvös munkásságának. Meggyőződése szerint elsősorban Tocqueville és Sismondi elvei alapján adta meg a forradalom után a centralizáció, a demokrácia felségelvének és a nemzetiség olyan értelmezésének a kritikáját, amely nem ismerte el más nemzetiségek jogait. Eötvös főleg az „uralkodó eszmék” türelmetlenségét, a nacionalizmus szabadság-ellenességét és — hangsúlyozza Bödy — diktatúrához vezető mozzanatait vetette el, főleg a felsorolt nyugat-európai liberális gondolkodók, illetve a német liberalizmus egyes irányzatainak hatása alatt. (Megjegyezhetjük, hogy a kérdéseket már korábban e szellemben érintette Széchenyi István is.) Igen érdekes és sikerült részei a dolgozatnak a közép-európai föderalista törekvések, F. Palaczký és mások programjának, valamint a Birodalom alkotmányos átalakítására vonatkozó Eötvös-féle elképzelések elemzését nyújtó részek, kiegészítve a „forradalmi nacionalizmus” általános liberális kritikájával.

Az 1859—1867 közötti részben Eötvös működésének lényegét abban látja a szerző, hogy a kiegyezés keresése mellett a nemzetiségi kérdés megoldását és a Habsburg Birodalom modern szellemű átszervezését tekinti fő céljának. Javaslatot tett a nyelvi, a nevelési és jogi problémák megoldására, a demokratikus fejlődést és a nemzetiségi kérdést reformját együttesen keresi. A másodikban bizonyos föderációs megoldásokat fogalmaz meg. Noha elfogadja a kiegyezést a megvalósult dualista alapon, az egész monarchiának alkotmányos államszervezetet tervez, aminek a külügyek területén is érvényesülnie kell. Deák Ferenc kifejezetten a dinasztia és Magyarország, Eötvös viszont Ausztria és Magyarország meggyezését az osztrák liberálisokkal való együttműködés alapján kívánta. E kérdéseket részletesen elemzi — Bödy is idézi — a recenziens Eötvös és a kiegyezés előkészítésével foglalkozó tanulmánya (Századok, 1965. 6. sz.). Korrekt összefoglalást ad Bödy Eötvös második minisztersége (1867—71) időszakáról, amikor a közoktatásügyi kormányzat élén elsősorban a népoktatás kérdését, valamint a nemzetiségi kérdést tekintette kulcskérdésnek. Demokratikus önkormányzati rendszerrel akarta a kisebbségi és egyházi kérdéseket megoldani. Utal még a középiskolai és egyetemi reformjavaslatokra is a szerző. Széles körű sajtó- és levéltári forrásanyagra támaszkodik megállapításainál.

Összegezve az elmondottakat, Bödy Pál értékes dolgozata alapos forráselemzéssel és szakirodalmi tájékozódás alapján készült. Egy érzékeny fogantatású liberális államférfi politikai filozófiáját elemezve új szempontok alapján vizsgálta a Kelet—Közép-

Európa egyik országának és szomszédainak politikai életét, kapcsolatát a nyugat-európai eszmeáramlatokkal. Megmutatta a kialakult politikai filozófia állandó vonásait és módosulásait az emelkedő és letűnő politikai szakaszok útvesztőin, ezek korabeli kritikáját

JÓKAI MÓR: ÖSSZES MŰVEI

Elbeszélések I. (1842—1848). Sajtó alá rendezte: Oltványi Ambrus. Bp. 1971. Akadémiai K. 794 l.

Petőfi kevésszer írt íróról oly magasztaló, ugyanakkor annyira bizalmas szavakat, mint amelyekkel 1845 őszén *A Nepean-szigettel* fellépő egykori iskolatársát, Jókai Mórt üdvözölte. Ezsméi, a fennálló társadalommal, a hűbéri Magyarországgal való radikális szembefordulása frigyeseinek érezte az alig húsz esztendő novellistát. A szociális szenvedélyt, a kérelhetetlen társadalomkritikust, a megszokással dacoló markáns egyéniséget üdvözölte benne: önmaga tükörképét.

Ennek ellenére (vagy talán éppen ezért?) a novellák utóélete meglehetősen mostoha volt, elemzően ritkán s akkor sem túlságosan mélyre hatolóan foglalkoztak összességükkel, alig adták ki őket, együtttesen pedig éppen nem. Sőt: Jókai pályakezdő elbeszéléseinek hiánytalan gyűjteménye — a keletkezés sorrendjében — a maga teljességében még sohasem jelent meg! Az 1848 elején publikált *Vadon virágai* című gyűjtemény ugyanis csak egy részét tartalmazta a megelőző években alkotott elbeszéléseknek. Számos ekkor keletkezett kisepikai írás csupán az 1850-es évek során megjelent kötetekben (*Arnyképek, Népvilág*) — egy egészben más szemléletvilág és társadalmi közeg részeként — látott könyv alakban napvilágot először. Oltványi Ambrus az érdem, hogy e fiatalkori produkciókat — a kronológia körülményeit elérhető maximális pontossággal tisztázva — a megírás sorrendjében végre egybegyűjtötte.

A Nepean-sziget és nyomában a többi novella nemcsak Petőfi fetszését érdemelte ki: Jókai egy csapásra keresett elbeszélő lett általuk. Publikációs gondjai kezdettől fogva nem voltak, tolla segítségével mihamar meg tudott élni a negyvenes évek pezsgő irodalmi életében. Minek a révén fordult felé ily nagy mértékben az érdeklődés? Mindenekelőtt stílusa, nyelvének különlegessége keltett fel-tűnést. A kifejező eszközök, stíuselemek, hangzásformák aggálytalan halmozása-zsúfolása azonnal magára vonta ezekben az olvasó figyelmét; méghozzá a kortárs hazai próza-íróknál nemigen tapasztalható expresszív energiával. Jókai valósággal dúskál a különféle minőségű hordozó és „jelölő” nyelvi formákban, alakzatokban, akusztikai elemekben, szintagma szerkezetekben, s ha e nyelvi sodrásban fiatalos túlzások jócskán akadnak

és az utókor megítélését. Köszönet illeti a nagy hagyományú philadelphiai Társaságot, hogy lehetővé tette a szép kivitelű mű megjelentetését.

Antall József

is, vitathatatlan: az esztétikai sajtószerszerűségnek e fokozott nyilvánításában egy önnön szuverenitására törő íróalkat, különállásra törekedő műalkotás-egénység jelentkezik. A francia romantika szertelen hatáskeltésének ifjonti átvétele lenne mindez — mint azt az eddigi Jókai-szakirodalom általában megállapította? Az is, kétségkívül, ám annál jóval több: a minden ízében megkülönböztetett, zengzetes-ünnepélyes nyelvezet művészi tiltakozás volt az akkori Magyarország földhözragadt köznapisága, patriarkális mozdulatlansága, banális életigényei ellen. Jókai perspektivikus stílusa, nyelvének látomás-szerűsége, sokat emlegetett festőisége és zeneisége, polarizált mondatszerkesztése, nagyító és ellentétező megjelenítése, anaforáinak és alliterációinak, jelzőinek és gondolatpárhuzamainak sora folyvást egy másik, egy izgalmasabb és koncentráltabb, egy „igazibb” világot idézett az olvasók elé. Emotív stílusformái feszültségkeltő hatásukkal az első mondatoktól kezdve valósággal kiemeltek a közönséget a megszokott állapotából.

Nyugtalanítani, felzaklatni, epatirozni, azaz eszméltetni volt hivatott ez a nyelvi áradás, fokozott stílári önérvényesítés — szemben azzal a hagyományos ideálvilág-teremtő funkcióval, amelyet a XIX. század előző évtizedeiben a hazai közönség az irodalomtól elvárt. A reformkori olvasók többsége a harmónia, a biztonságérzet, a konfliktusoktól mentes emelkedettség szférájának tekintette az irodalmat; a fiatal Jókai viszont — akárcsak Petőfi — gyökeresen szembefordult ezzel az örökséggel. Az ő irodalmi világa nemcsak hogy nem ideálvilág, de egyenesen „ideálokat” leromboló világ — csak később, Petőfi és a negyvenes évek forrongó társadalmi közegét elveszítve, az ötvenes években tér majd vissza ő is az előbbi vállalásához — folytatásához.

A novellák másik alapvető mozgatóelemeként az írói magatartás, illetve az e magatartás közvetítette újszerű eszmekör hatott. Jókai e műveiben abszolút érvénnyel, az egyetemes általánosítás szintjén ítéli el a fennálló világrendet: nem a társadalmi berendezkedés egyik vagy másik vonását, hanem annak egészét. Tütekint a hazai viszonyokon: éppúgy az egész világ ellen lázad, miként